

Эй кўнгул, келким, бало базмида жоми гам тутай,
Ўз катик холимга ўлмастин бурун мотам тутай.

Йиглабон бошимга охим дудидин чирмаб каро,
Мотамим эл сўнгра туткунча, ўзум бу дам тутай.

Олам ахлига неча килдим вафо, кўрдум жафо,
Эй кўнгил, кел-келки, тарки жумлаи олам тутай.

Эмдиким, ишрат сурудидин очилманг, эй жўнгул,
Навха охангин тузуб, бир дам сени хуррам тутай.

Мастлигдин ўзга йўк дардим иложи, сокиё,
Май кетурким, хам ичай, бир лахза они хам тутай.

Кўйгил, эй носихки, муг дайрида ўз ахволима,
Масти лояъкил ёкам йиртиб суруди гам тутай.

Чун жахон бирла жахон ахлига йўк эрмиш вафо,
Эй Навоий, мен фано сарриштасин мухкам тутай.

Маълумки, йигитлик фасли - инсон умрининг энг гуллаган, хаётга шодлик, умид билан нигоҳ ташлайдиган, унча-мунча гам-кайгуни кўнгилга якин йўлатмайдиган бир фасл. Йигитлик умр бахори ва уни бахор гўзалликларидан ажратиб бўлмаслиги учун хам Мирзо Бобур: Бахор айёмидур даги йигитликнинг авонидур, Кетур, сокий, шароби нобким, ишрат замонидур, -деб ёзган эди. Аввал "Бадоеъ ул-бидоя", сўнгра эса "Гаройиб ус-сигар" девонидан ўрин олган Алишер Навоийнинг юкоридаги газали хам шоирнинг йигитлик даврида ёзилган. Бирок унда "шароби ноб" эмас, "жоми гам", кувонч эмас, хаёлга келавермайдиган "мотам" хусусида сўз юритилган. Айтиш керакки, газалнинг рухи огир ва кайгули. Оддий шеърхон нари борса, газалнинг бир-икки байтидан сўнг ўқишни тўхтатиши мумкин. Ахир, одам "ўз катик холига ўлмасдан бурун" мотам тутадими - йўкми, бундан катъи назар, вақт-соати етганда, у ўлади. Бас, шундай экан, тирикликни ганимат билмай, унинг шодликларидан дилни яйратмай ўлим хаёлларига берилиб ох-воҳ килиш нега керак?

Гап шундаки, Навоий газалининг мазмун мохиятини тўгри англаш ва талкин этиш учун, энг аввало, шоир кўзда тутган ирфоний максаддан хабардор бўлмок керак.

Биринчи байтни ўқийлик:

**Эй кўнгул, келким, бало базмида жоми гам тутай,
Ўз катик холимга ўлмастин бурун мотам тутай.**

Шоир бунда кимга мурожаат этаётир? Кўнгилга. Чунки, кўнгил ошикнинг суянган тоги, ишонган боги. У ўз кўнглининг хукми ила яшайди. Унинг измидан нари кетолмайди. Энди у ўзи учун одатий маросим бўлиб колган "бало базмида" кўнгилга гам кадахини тутмокчи. Зеро, унинг холи ниҳоятда огир. Шу қадар огир ва кайгулики, ўлимини кутмасдан ўзи учун мотам ҳам тутмокчи. Бу гаплар юракка ёмон таъсир ўтказиши табиий, албатта. Лекин Навоий замонидаги шеърхон, хусусан, ҳақ ошиқлари ва орифлар калбида ушбу сўзлар ҳасрат эмас, шодлик бағишлаган.

"Бало базми" қандай базм, дея ўзингизга бир савол бериб кўринг. Дафъатан жавоб тополмайсиэ. Бало сўзининг лугавий маъноси - офат, мусибат, фалокат, бахтсизлик, азоб, гусса демак. Бало калимаси худди шу маъноларда ҳам Навоий шеърларида кенг ишлатилган. Шу билан бир қатор-да, улуг шоир шеърлятида бало ирфоний ҳақиқатлар ифодаси учун ҳам хизмат эттирилган. Демак, матндаги асосий гоёга асосланиб, бу сўзнинг рамзий-мажозий мазмуни ҳисобга олинмаса, зохирий маъно ботиний маъно учун бир "парда" эканлигига диққат қилинмаса, ҳато мулоҳаза ва хулосаларга кенг йўл очилаверади. Навоийнинг бошқа бир газали матлаъида ўқиймиз:

**Бало дашти аро Мажнун менингдек кўрмамиш даврон,
Куюндек ҳар замон бир кўрмаган водийда саргардон.**

Бу байтдаги "бало дашти" модаий-жисмоний ҳаётга дахлдор азоб-укубат ёки кулфат мазмунида қабул қилинса, газал қахрамонининг ахвол-руҳиясини тўғри шарҳлаш имкони бой берилади.

"Бало" - истилохий мазмунда ошиқлик холининг қамоли учун ҳақнинг содик қулига азият етказиши, огир қийинчиликлар билан синовдан ўтказиши, яъни илохий имтиҳондир.

Шу боис қулдаги "бало" нақадар кўп ва қудратли бўлса, унинг Ҳаққа яқинлиги шу қадар ортади, деб ўйланган. Зеро, "авлиёнинг либоси, асфиёнинг (покланганларнинг) бешиги ва анбиёнинг ризки балодир". Шу учун ҳам қадим қитобларда, "Ҳақнинг шундай дўстлари бордурки, бир лаҳза балосиз қолсалар, неъматдан маҳрум бўлганлар қаби ох ва фарёд чекурлар", дейилади. Шарқ шоирларининг завқ-шавқ ила балодан такрор-такрор баҳс юритишлари, сидқ ила Оллоҳдан бало тилашларининг замини ҳам ана шунда. Фузулий ёзади:

*Ё раб балойи ишк ила қил ошно мени,
Бир дам балойи ишқдин қилма жудо мени.*

"Балойи ишк ила" ошно киши учун ночорлик, бағри чоклик, кўз ёши тўқишлар мусибат эмас, балки мақсад манзилига яқинлашув ҳисобланади. Ақс холда Навоий "бало базми"дан шавқланиб сўзламасди. Энди иккинчи мисрага келсак:

"Ўз катик холимга ўлмастин бурун мотам тутай".

Ҳазрати пайгамбарнинг "Ўлмасдин бурун ўлинг!" деган машҳур ҳадислари бор. Бунда, албатта, жисмоний ўлимга эмас, нафсни енгилга даъват қилинган. Бу "ўлим" башарий

нокислик ва ожизликлардан фориғ бўлган янги бир маънавий тугилиш, илохий ирода сохиби бўлиш мазмунига эга. Тасаввуф шеърятда бу ҳақда ниҳоятда кенг баҳс юритилган. Шу маънода Аҳмад Яссавий хикматларидан бирини келтириш мумкин:

*Ихлосимни кўруб маъшук кўлум олди,
Файзу футух тўла бериб йўлга солди.
Бўйнуи эгиб моумонлик яксон килди,
Туфрок бўлуб ўлмас бурун ўлдум мано.*

Инсоннинг иккинчи маънавий тугилишидан олдинги ҳаёти, ундан кейинги ҳаётдан бутунлай фарқ қилади. Шунинг учун у олдин кечган умридан кўп афсуслар чекади, пушаймонликларини сўзлашдан марокланади. Зулматдан ёруғликка чиққан одамга ўхшаб, гафлат, нодонлик пардалари билан бурканган башарий "мен"и билан гўё видолашади. Ўзича унга мотам тутади. Худди шу эҳтиёж сабабли Навоий ҳам:

**Йиглабон бошимга оҳим дудидин чирмаб каро,
Мотамим эл сўнгра туткунча, ўзум бу дам тутай,**

-деган эди. Бундай ҳолатда фикр-карашлар, ички изтироб ва азоблар тамоман ўзгаради. Инсон ўзини бошқа бир нигоҳда кўриб, олий бир максадларда сийратини тафтишдан ўтказади. Саломатликни - маломатда кўради. Рухий ҳаётдаги шиддатли эврилиш, гўзаллик туйғусининг фавқулудда ўткирлашуви уни дунёдан йироклаштиради. Деярли ҳамма нарса кўнглида азоб кўзгайди. На ўзидан, на дунё ва аҳли дунёдан коникади. Шунинг учун:

**Олам аҳлига неча килдим вафо, кўрдум жафо,
Эй кўнгул, кел-келки, тарки жумлаи олам тутай,**

-дейиш нечоғлик табиий бўлса, ишк баҳрига чўмиш, комил бир муршид кўлидан "май" - ишк шаробини ичиб мастликка берилиш шунчалик заруриятга айланади. Аммо лаҳзаларда кечадиган ва юз очадиған фараҳли хол ошиқ кўнглига зохирий шодлик бағишламайди, аксинча, уни мисли кўрилмаған гам-гуссадан тугилажак кувонч оханглари бағрига тортади:

**Эмдиким, ишрат сурудидин очилманг, эй кўнгул,
Навха охангин тузуб, бир дам сени хуррам тутай.**

"Мастликдин ўзга йўқ дардим иложи, сокиё" дейди газал қаҳрамони. Ҳақиқатан ҳам шундай. Унинг эркинлиги ва хуррияти мана шу "мастлик"да. У хушёрликда билмаганини шу мастликда англаган, "Сокий" химмати ва марҳамати ила ўзининг ишк ва маърифатдан тугилган ва ҳар қанча ибрат олса арзийдиган янги "Мен"ини топган. Бу - ишк доялик қилган шундай бир шахсиятки, у тош отганга гул отади, қаҳрга меҳр билан жавоб бера олади. Ҳар қанака ганимлиқни дўстлик билан таслим айлайди. Жаҳон ва жаҳон элининг вафосизлиги бошига бало бўлиб ёғилганида ҳам, "фано сарриштасин", яъни вафо маслагин маҳкам тутишга доимо содиқ қолади:

**Чун жахон бирла жахон ахлига йўк эрмиш вафо,
Эй Навоий, мен фано сарриштасин мухкам тутай.**

Иброхим ХАККУЛ ("Навоийга кайтиш" китобидан)